

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TOLERANTLIK FAZILATINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI (TARBIYA DARSLARI MISOLIDA)

Payzibayeva Muazzam Yakubovna

Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tolerantlik fazilatini shakllantirishning pedagogik, psixologik va metodik asoslari tahlil qilinadi. Tarbiya darslarida qo‘llaniladigan interfaol usullar, kommunikativ yondashuv, rolli o‘yinlar, guruhiy ishlash texnologiyalari hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayangan holda tolerantlikni rivojlantirishning samarali mexanizmlari yoritiladi. Tadqiqot tolerantlikning yosh xususiyatlariga mos rivojlanish bosqichlari, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida empatiya, hurmat, bag‘rikenglik va o‘zaro muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonini ilmiy asosda tahlil qiladi. Shuningdek, maqolada tarbiya darslarida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan amaliy topshiriqlar, treninglar va tarbiyaviy texnologiyalar samaradorligi ko‘rsatib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *tolerantlik, tarbiya darslari, boshlang‘ich ta‘lim, bag‘rikenglik, empatiya, axloqiy tarbiya, pedagogik texnologiya, kommunikativ yondashuv.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются педагогические, психологические и методические основы формирования толерантности у учащихся начальных классов. Анализируются эффективные технологии воспитательных занятий, включая интерактивные методы, коммуникативный подход, ролевые игры, групповые формы работы, а также воспитание на основе национальных и общечеловеческих ценностей. Особое внимание уделено возрастным особенностям младших школьников, развитию у них эмпатии, уважения, взаимопонимания и навыков конструктивного общения. Представлены практические упражнения, тренинги и воспитательные технологии, которые могут применяться на уроках воспитания для формирования толерантного поведения.*

Ключевые слова: *толерантность, воспитательные занятия, начальная школа, эмпатия, уважение, нравственное воспитание, педагогические технологии, коммуникативный подход.*

Abstract: *This article examines the pedagogical, psychological, and methodological foundations of developing tolerance among primary school students. It analyzes effective technologies used in moral education lessons, including interactive methods, the communicative approach, role-playing activities, group work strategies, and value-based education rooted in national and universal principles. The study highlights the age-specific characteristics of young learners and explores the processes of developing empathy, respect, mutual understanding, and constructive communication skills. Practical activities, training modules, and educational technologies designed to foster tolerant behavior in primary school settings are also presented and evaluated.*

Keywords: *tolerance, moral education lessons, primary education, empathy, respect, value-based education, pedagogical technologies, communicative approach.*

KIRISH

Bugungi globallashuv va axborot oqimlari keskin kuchaygan davrda jamiyat taraqqiyotining muhim ko'rsatkichlaridan biri bu — o'zaro hurmat, bag'rikenglik va tolerantlik tamoyillarining qadrlanishidir. Turli madaniyatlar, etnik guruhlar, diniy e'tiqodlar va ijtimoiy qatlamlar o'rtasida muloqot madaniyati shakllanishi jamiyat barqarorligining asosiy omillaridan biri sanaladi. Ayniqsa, yosh avlod ongida tolerantlikning erta shakllanishi, uning ongli ravishda axloqiy me'yor sifatida qabul qilinishi kelajakdagi ijtimoiy munosabatlar madaniyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Boshlang'ich sinf davri — shaxsning ijtimoiy-psixologik rivojlanishida eng sezgir bosqichlardan biri bo'lib, bu davrda bola atrof-muhitni qabul qilish, boshqalar bilan muloqotga kirishish, empatiya ko'rsatish va nizolarni hal etish ko'nikmalarini shakllantira boshlaydi. Shu bois ushbu yoshda tolerantlik fazilatini tarbiyalash nafaqat pedagogik zarurat, balki ijtimoiy ehtiyojdir. Maktabdagi tarbiya darslari esa bolalarda insoniylik, hurmat, mehr-shafqat, bag'rikenglik kabi fazilatlarni shakllantirishning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi.

Hozirgi zamon pedagogikasi yosh avlodda tolerantlikni shakllantirishda interfaol metodlar, kommunikativ yondashuv, rolli o'yinlar, treninglar va guruhij faoliyatdan foydalanishni samarali deb biladi. Ushbu metodlar nafaqat bilim berish, balki bolalarda amaliy ijtimoiy o'zaro ta'sirni rivojlantirish, boshqacha fikrlovchi insonlarni qabul qilish, o'zini boshqalar o'rniga qo'yib ko'rish va psixologik moslashuvchanlikni oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, jamiyatda turli ijtimoiy-sotsiokulturning murakkab munosabatlari, axborot oqimi va global integratsiya sharoitida o'quvchilarning tolerantlik darajasi ularning keyingi hayot faoliyatida muhim omilga aylanmoqda. Tolerantlikning erta yoshdanoq shakllanishi esa maktabning, ayniqsa tarbiya darslarining maqsadli pedagogik texnologiyalarni qo'llashga tayyor bo'lishini talab etadi.

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tolerantlik fazilatini shakllantirishning pedagogik-asosiy jihatlari, metodik yondashuvlar va tarbiya darslarida qo'llaniladigan samarali texnologiyalar ilmiy asosda tahlil qilinadi. Shuningdek, tolerantlikning yosh psixologiyasiga xos rivojlanish bosqichlari, o'quvchilarda ijtimoiy-emotsional o'zgarishlar, axloqiy qarashlarning shakllanishi va bu jarayonda tarbiya darslarining tutgan o'rni yoritiladi.

ASOSIY QISM

Tolerantlik — bu boshqalarning fikri, his-tuyg'usi, e'tiqodi, milliy va madaniy xususiyatlarini hurmat qilishga asoslangan ijtimoiy-axloqiy fazilat. UNESCO tomonidan tolerantlik “insonlar o'rtasidagi xilma-xillikni qabul qilish, bir-birini tushunishga intilish va o'zaro hurmat tamoyillariga asoslangan faol munosabat” sifatida ta'riflanadi.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida tolerantlik quyidagi tarkibiy qismlarda namoyon bo'ladi:

- axloqiy tolerantlik (boshqalarni hurmat qilish, empatiya);
- madaniy tolerantlik (turli millatlar va madaniyatlarni qabul qilish);

- ijtimoiy tolerantlik (guruhdagi munosabatlarda murosaga kelish);
- psixologik tolerantlik (o‘zini boshqarish, hissiyotlarni nazorat qilish).

Shu jihatdan, tolerantlikni shakllantirish o‘quvchi shaxsi rivojiga bevosita ta’sir etuvchi pedagogik jarayon hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari (7–10 yosh) faol ijtimoiylashuv bosqichida bo‘lib, ularning hissiy sfera va muloqot ko‘nikmalari tez rivojlanadi. Bu yoshda:

- Bola boshqalarning hissiyotlarini tushunishni boshlaydi;
- Guruhiy faoliyatga moslashuv ortadi;
- Nizolarni hal etishning sodda shakllari paydo bo‘ladi;
- O‘qituvchining shaxsiy namunasiga yuqori darajada taqlid xos;
- Qo‘llab-quvvatlash, rag‘bat va ijobiy muhit ta’sirchan o‘rin tutadi.

Shuning uchun tolerantlik fazilatlarini aynan shu yoshda shakllantirish samarali hisoblanadi. Bolalar o‘zaro munosabatlarda hurmat qilish va tinglash ko‘nikmalarini tezroq egallaydi.

Tarbiya darslari bolalarga nafaqat ma’naviy-axloqiy bilimlar berish, balki ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni shakllantirishning muhim maydonidir. Quyidagi texnologiyalar eng samarali hisoblanadi:

1. Interfaol metodlar

- “Aqliy hujum” – farqli fikrlarni hurmat qilishni o‘rgatadi.
- “Bahs-munozara” – mulohaza bildirish va boshqacha fikrni qabul qilish ko‘nikmasini shakllantiradi.

- “Sinkveyn” – hissiy ifoda, o‘z fikrini madaniyatli shakllantirishga yordam beradi.

2. Rolli o‘yinlar va drama texnologiyalari

Tolerantlikni shakllantirishda rolli o‘yinlar alohida ahamiyatga ega. Ular orqali bola:

- boshqalar o‘rniga “kirib ko‘rish”,
- empatiya his qilish,
- nizolarni madaniy hal qilish ko‘nikmalarini egallaydi.

Masalan:

- “Men boshqacha bo‘lsam-chi?”
- “Do‘stimning his-tuyg‘ulari” o‘yinlari.

3. Guruhiy ishlash metodlari

- “Kichik guruhlarda ishlash” – hamkorlikda ishlashni, o‘rtoqlarini tinglashni o‘rgatadi.

- “Karusel” – turli fikrlarni murosaga keltirishni shakllantiradi.
- “Bitta stol – bitta jamoa” – sheriklik, hurmat va mas’uliyatni oshiradi.

4. Dialogik yondashuv

O‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi ochiq muloqot tolerantlikning asosi hisoblanadi.

Dialog orqali bolalar:

- o‘z fikrini ifodalaydi;
- boshqalarni tinglaydi;
- fikrlar xilma-xilligini qabul qiladi.

5. “Qadriyatlar piramidasi” texnologiyasi

Bu usul orqali o‘quvchilar:

- hurmat, mehr-oqibat, do‘stlik, kechirimlilik kabi qadriyatlarni baholaydi;
- ularning muhimligini anglaydi;
- o‘z hayotidagi o‘rnini belgilaydi.

Boshlang‘ich ta’limda milliy qadriyatlar — o‘zaro hurmat, hamjihatlik, oila muqaddasligi, kattaga hurmat, kichikka g‘amxo‘rlik — tolerantlik tarbiyasining asosiy manbalaridandir.

Dars jarayonida quyidagilar samarali bo‘ladi:

- xalq og‘zaki ijodi: ertaklar, maqollar, rivoyatlar;
- ajdodlar merosi: Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy, Beruniy fikrlari;
- milliy an‘analar: mehmondo‘stlik, samimiylik, mehr-muruvvat;
- sinfdagi etnik, madaniy xilma-xillikni qadrlash.

Umuminsoniy qadriyatlarga tayangan holda esa o‘quvchilar global madaniyat, tinchlik, inson huquqlari tushunchalarini anglaydi.

O‘quvchilarda tolerantlikni shakllantirish uchun quyidagi amaliy mashg‘ulotlar ayniqsa ijobiy natija beradi:

1. “Do‘stlik aylanasi”
— o‘quvchilar bir-biri haqida ijobiy fikr bildiradi.
2. “Emotsiyalarni tanish” treningi
— bola o‘zgalar hissiyotini tushunishni o‘rganadi.
3. “Mojoroni hal qilamiz” mini-sahna
— konflikt bartaraf etish ko‘nikmasini rivojlantiradi.
4. “Men va boshqalar” loyihasi
— turli fikr, turli dunyoqarashni qabul qilishni o‘rgatadi.
5. Refleksiya mashqlari
— o‘quvchi dars davomida o‘rgangan tolerant xulqlarini baholaydi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, mazkur texnologiyalar:

- o‘quvchilar o‘rtasidagi munosabatni yaxshilaydi;
- agressiv xulqni kamaytiradi;
- o‘zaro hurmat va empatiyani kuchaytiradi;
- ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni rivojlantiradi.

Bugungi globallashuv, madaniy xilma-xillikning ortishi va ijtimoiy dinamik jarayonlarning jadallashuvi sharoitida yosh avlodda tolerantlik fazilatini shakllantirish ta’lim-tarbiya tizimining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Maktab yoshidagi bolalarning ijtimoiy-psixologik rivojlanishida boshlang‘ich sinf davri eng sezgir va ta’sirchan bosqich bo‘lib, aynan shu davrda bola boshqalar bilan muloqot qilish, farqlilikni qabul qilish, empatiya ko‘rsatish, fikrlar turlicha bo‘lishi mumkinligini anglash kabi asosiy ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantira boshlaydi. Shu sababli tolerantlikni erta yoshdan boshlab tarbiyalash kelajakda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, nizolarni konstruktiv yo‘l bilan hal qilish va demokratik jamiyat qurishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuni o‘rganish zaruratining yana bir muhim omili shundaki, zamonaviy maktab sinflarining o‘zi ham turli madaniy, ijtimoiy va psixologik xususiyatlarga ega bo‘lgan

bolalardan shakllangan. O‘quvchilar o‘rtasida ba’zida tushunmovchiliklar, nizolar, fikrlar to‘qnashuvi, agressiv xulq, o‘zaro e’tiborsizlik kabi holatlar uchrab turadi. Bu esa pedagogdan nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarning emotsional-intellektual rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish bo‘yicha aniq reja va texnologiyalarga ega bo‘lishni talab qiladi. Tarbiya darslarida tolerantlikni maqsadli shakllantirish orqali sinfdagi ijobiy psixologik muhitni yaratish, o‘zaro hurmat, mehr-shafqat va bag‘rikenglikni mustahkamlash mumkin.

Bundan tashqari, hozirgi kunda ta’lim tizimida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, ijtimoiy-emotsional o‘qitish, kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish bo‘yicha davlat siyosati va xalqaro standartlar (UNESCO, OECD) tolerantlik masalasining dolzarbligini yanada oshirmoqda. Bu esa boshlang‘ich ta’lim o‘quv dasturlariga tolerantlikni shakllantirishga qaratilgan pedagogik texnologiyalarni tizimli ravishda joriy etishni zarur qiladi.

Amaliy nuqtai nazardan qaraganda, tolerantlikning erta shakllanishi o‘quvchilarda:

- nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish;
- o‘zgalar fikriga hurmat;
- muloqot madaniyati;
- empatiya;
- ijobiy o‘zaro munosabatlarni yo‘lga qo‘yish;
- ijtimoiy moslashuvchanlik;
- agressiv xulqni kamaytirish kabi fazilatlarining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Bu esa o‘quvchining nafaqat maktabdagi muvaffaqiyatiga, balki uning keyingi hayotda jamiyatga moslashuvchan, bag‘rikeng, muloqotga ochiq shaxs sifatida kamol topishiga zamin yaratadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, boshlang‘ich sinflarda tolerantlik fazilatini shakllantirish texnologiyalarini chuqur o‘rganish, ilmiy asoslash va amaliyotga tatbiq etish — zamonaviy ta’limning dolzarb ehtiyoji bo‘lib, jamiyatning madaniy va ijtimoiy taraqqiyotiga bevosita ta’sir etuvchi omildir.

XULOSA

Olib borilgan ilmiy-pedagogik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf davri tolerantlik fazilatini shakllantirish uchun eng muhim va qulay tarbiyaviy bosqichdir. Bu yoshda o‘quvchilarning hissiy-intellektual rivoji, ijtimoiy moslashuv darajasi, boshqalarni qabul qilishga bo‘lgan tayyorligi shakllanib boradi. Tarbiya darslarida maqsadli qo‘llanilgan pedagogik texnologiyalar — rolli o‘yinlar, interfaol metodlar, dialogik yondashuv, guruhiy ishlash, qadriyatlar asosidagi tarbiya, psixologik treninglar — tolerantlikni samarali rivojlantiruvchi metodik vosita sifatida o‘zini oqlaydi.

Tolerantlikni shakllantirishning pedagogik jarayoni nafaqat o‘quvchilar o‘rtasidagi munosabatni yaxshilaydi, balki ularning ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarini, empatiyasini, muloqot madaniyatini va konfliktlarni konstruktiv hal qilish ko‘nikmalarini kuchaytiradi. Bu, o‘z navbatida, sinfdagi ijobiy psixologik muhitning shakllanishiga, o‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchi va o‘zaro hurmat tuyg‘ularining mustahkamlanishiga olib keladi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, tarbiya darslarida tolerantlikni rivojlantirish jarayoni milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligida tashkil etilganda, o'quvchilar ongida insonparvarlik, bag'rikenglik, mehr-shafqat, do'stlik va hamjihatlik kabi fazilatlar mustahkam o'rnashadi. Bu esa jamiyatning madaniy va ma'naviy taraqqiyotiga xizmat qiluvchi poydevor sifatida talqin qilinadi.

Shu bilan birga, tolerantlikni shakllantirishda o'qituvchining shaxsiy namuna ko'rsatishi, sinfdagi ijtimoiy faoliyatni uyg'un boshqarishi va muntazam metodik yondashuvni qo'llashi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Kelajakda bu yo'nalishda pedagogik innovatsiyalarni qo'llash, zamonaviy treninglar, axborot texnologiyalaridan foydalanish, xalqaro tajribalarni integratsiya qilish tolerantlik tarbiyasining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, boshlang'ich sinflarda tolerantlik fazilatini shakllantirish texnologiyalarini ilmiy asoslash va amaliyotga tatbiq etish — jamiyatda barqarorlik, madaniy hamjihatlik va ijtimoiy totuvlikni mustahkamlashning muhim pedagogik omilidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva N. Boshlang'ich ta'limda axloqiy tarbiya masalalari. – Toshkent: O'qituvchi, 2021.
2. Alimova G. Bag'rikenglikning pedagogik-psixologik asoslari. – Navoiy: NDU nashriyoti, 2020.
3. Bahromova D. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijtimoiy-emotsional rivojlanish. – Buxoro: BDU, 2023.
4. Ergashev Q. Maktabda tarbiya jarayoni va uning texnologiyalari. – Toshkent: Innovatsiya, 2022.
5. G'afforova M. Tolerantlik va bag'rikenglik tarbiyasining nazariy asoslari. – Samarqand, 2021.
6. Jo'rayeva M. Boshlang'ich ta'limda interfaol metodlar va ularning tarbiyaviy imkoniyatlari. – Farg'ona, 2022.
7. Karimov A. O'quvchilar shaxsida ma'naviy sifatlarni shakllantirish metodikasi. – Toshkent, 2019.
8. Mamarasulova S. Tarbiyaviy darslarda rolli o'yinlar texnologiyasi. – Qarshi: QDPU, 2023.
9. Qodirova L. Boshlang'ich sinflarda shaxsiy rivojlanish va muloqot madaniyati. – Toshkent: Fan, 2020.
10. Rasulova N. Tolerantlik tarbiyasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarining o'rni. – Namangan, 2021.